

XFTAP 17.71.07

М.Р. Балтымова

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
(E-mail: mbr74@mail.ru)

Балаларға арналған фольклорлық шығармаларды игерту жолдары

Аңдатпа. Бұл мақалада балаларға арналған фольклор шығармаларын мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшелігіне сәйкес өзіндік қиял-армандарын, талаптарын, ой-пікірлерін, айналадағы құбылысты эстетикалық тұрғыдан қабылдау, сезіну мүмкіндіктерін қалыптастыруға болатыны және соны жүзеге асырудың жолдарын туралы баяндалады. Балалар фольклоры мұраларын жинақтап, ата-бабамыздың ұрпағына қалдырған рухани азығын сіңіріп, оның шығу тарихын игеру, ғылыми тұрғыда талдау жасау, тәжірибе жүргізу елеулі еңбектің нәтижесін көрсетеді. Балаларға арналған фольклор туындылары олардың қызыға да сүйсіне тыңдайтын, шығармашылық қасиеттерін арттыратын, логикалық ойлау қабілеті мен сөздік қорын дамытатын құнды жанр екені анық. Бала психологиясының даму ерекшеліктеріне сәйкес жазылған мазмұнды шығармалардың барлығы дерлік олардың танымдық қабілеттерінің дамуына, сөздік қорының молаюына септігін тигізіп, ойлау және сөйлеу қабілеттерін арттырады. Ағартушы ғалым А.Байтұрсынұлының еңбектерінде балаларға арналған ертегілер, мақал-мәтелдер, өсиет сөздер мен қисса-дастандар бүгінгі жасөспірімдерді халық педагогикасының қағидалары негізінде тәрбиелеуде, мәдени мұрамыздың құнды қазыналарын бір жүйеге келтіріп, ғылыми тұрғыда негіздеуде аса құнды құрал екендігі баяндалады. Халық мұрасының бастауы ретінде фольклорлық шығармалар баланың өмірге келген күнінен бастап тікелей тәрбиеге бағытталған оңтайлы тәрбие құралдарының бірі ретінде маңызды орын алады. Мақалада көтерілген мәселе өзектілігі мен маңыздылығын жоймайды, қайта жаңарып, жаңғырып, бала тәрбиесіндегі отбасының, ата-ананың, халықтың, жалпы қоғамның білімі мен біліктілігін арттырады. Балалар фольклоры сабидің санасына ес біле бастаған күннен бастап анасының әлдімен сіңіп, жасы өскен сайын байиды.

Түйін сөздер: фольклор, балалар фольклоры, бала психологиясы, фольклорлық шығармалар, танымдық қабілеттер.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2021-137-4-161-169>

Кіріспе

Фольклор туындылары – ұрпақ тәрбиесінде қолдануға арналған құнды құралдардың бірі. Балаларға арналған фольклор шығар-

малары – мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшелігіне сәйкес олардың өзіндік қиял-армандарын, талаптарын, ой-пікірлерін, айналадағы құбылысты эстетикалық тұрғыдан қабылдау, сезіну мүмкіндіктерін қалыпта-

стыруға негізделген, халқымыздың ғасырлар бойы жинаған асыл мұрасы. Балалар фольклорының туындылары – олардың қызыға да сүйсіне тыңдайтын, шығармашылық қабілеттерін арттыратын, логикалық ойлауы мен сөздік қорын дамытатын құнды жанр.

Зерттеу әдістері

Бала психологиясының даму ерекшеліктеріне сәйкес жазылған мазмұнды шығармалардың барлығы дерлік баланың танымдық қабілеттерінің дамуына, сөздік қорының молаюына септігін тигізіп, ойлау және сөйлеу қабілеттерін арттырады. Мәдени мұрамыздың құнды қазыналарын бір жүйеге келтіріп, ғылыми тұрғыда негіздеген ағартушы ғалым А. Байтұрсыновтың еңбектерінде балаларға арналған ертегілер, мақал-мәтелдер, өсиет сөздер мен қисса-дастандар бүгінгі жасөспірімді халық педагогикасының қағидалары негізінде тәрбиелеуде аса құнды құрал ретінде сипатталады. Сонымен қатар, мақал-мәтелдердің баланың қабылдауы мен зейінінің дамуында ерекше орын алатындығы мен сөйлеу тілін дамытатын шешендік өнерге баулитын тұстары психологиялық тұрғыдан зерттелген. Оған дәлел ретінде ғалымдар ағартушы Ш. Уәлихановтың «Казахи – больше охотники ораторских выступлений, они любят совершенствоваться в искусстве речи и особенно любят они в них сатирические и юмористические элементы» деген пікірін келтіре отырып: «Пословицы и поговорки богаты мыслями о роли слова в жизни людей. Вообще, особый интерес к красноречию, ораторскому искусству, крылатым словам испокон веков являлся одной из характерных черт психологии кочевников. На наш взгляд, можно предположить, что обилие в языке казахов-кочевников кратко и метко высказанных мыслей в виде афоризмов, острот, анекдотов, поговорок, пословиц объясняется тем, что у них ввиду сложившихся обстоятельств, связанных с кочевым образом жизни, не было времени и возможности рассказывать и слушать длинные повествования, поскольку они всегда находились в дви-

жении, в поисках пастбищ для скота и жилья. Пословицы доказывают, что речь раскрывает внутренний мир человека» [1, 12-б.], - деп көрсетеді.

Халық мұрасы – танымдық, тәрбиелік мәні шексіз, шектеусіз терең дүние. Өйткені халық мұрасының бастауы баланың өмірге келген күнінен бастап тікелей тәрбиеге бағытталғандықтан, сәби шағынан баланың жағымды, дұрыс тәрбиеленуіне байланысты оңтайлы тәрбие құралдарының орынды қолданылуы маңызды роль алады. Қарастырып отырған мәселе қашанда өзектілігі мен маңыздылығын жоймайды, қайта жаңарып, жаңғырып бала тәрбиесіндегі отбасының, ата-ананың, халықтың жалпы қоғамның білімі мен біліктілігін арттырады. Сәби ес біле бастаған күннен бастап анасының әддімен, анасының айтқан сөздерімен өседі, бойына сіңіреді, жасы өскен сайын баланың жан дүниесі ерекше сезімдерге толып, байиды, толығады. Нәтижесінде сәбилердің дүниетанымы ес біле бастағаннан-ақ белгілі бір әрекетке дағдыланып, көргенін, естігенін өайталай бастайды. Рухани тұрғыдан қарасақ, баланың жан дүниесі ерекше, әсерлі сезімдерге бай екендігі белгілі. Осы қасиет баланың жеткіншек жасында ерекше көрініс беріп, баланың айнала қоршаған ортамен әлеуметтену қабілеті жүзеге асады.

Балалар фольклоры – бала психологиясын, танымы мен талғамын, шығармашылық қабілеттері мен потенциалдық мүмкіндіктерін танытатын, осы қасиеттерді дамытатын халықтың ғасырлар бойғы жинақтаған асыл қазынасы. Балаларға арналған фольклор шығармаларының олардың жалпы дамуы мен тұлғалық қалыптасуын қамтамасыз етудегі ролін фольклортанушы ғалым С.Қасқабасов: «Балалар фольклоры деген ұғымның ауқымы кең. Бұған ауыз әдебиеті үлгілерінің көптеген жанрлары мен жанрлық түрлері жатады. Олардың ішінде қара сөз түріндегі шығармалар да, үлкенді-кішілі түрлі мақсатпен айтылатын өлең жырлар да бар. Бұған қоса ойынға байланысты және ертегі, аңыз-әңгімелерде жиі кездесетін ырғақты прозаның алатын орны ерекше» [2, 116-б.], - деп тұжырымдайды.

Талқылау

Ғалым А. Байтұрсынұлы еңбектерінде «өтірік өлең», «жұмбақ», «жаңылтпаш», «тақпақ», «бесік жыры» тәрізді жанларының мәнін түсіндіріп, эстетикалық тәрбие саласына да ерекше тоқталып, оның халықтық дәстүр мен халықтық тәрбие беруде өзектілігін арттыруға ықпал етті. Сонымен қатар, қазақ әдебиетін зерттеушілер С. Сейфуллин, Ш. Ахметов, Қ. Матыжанов, т.б. ғалымдар қазақ балалар фольклорын арнайы зерттеу нысанына айналдырып, жан-жақты қарастырып, фольклорлық шығармалардың өзіндік табиғатын тұтас құбылыс ретінде саралаған. Қ. Матыжанов зерттеулерінде фольклор туындарының халықтық педагогиканың тәрбие құралы ретіндегі орны көрсетілген. Бұл, ең алдымен балаларға арналған халық шығармаларының балалар психологиясын, көркемдік талғамын, шығармашылық мүмкіндіктерін танытатын асыл мұра екендігі дәлелдейді. Фольклор шығармаларының мазмұны бала қабілетіне лайықтылығымен, логикалық жүйелілігімен, тілінің нәрлілігімен, музыкалық сазымен, өнегелі мазмұнымен, жеңіл формасымен, балалардың рухани азығына айналған бағалы тәрбие құралы ретінде берілетіндігі фольклордың ұрпақ тәрбиесіндегі құндылығын анық көрсетеді.

Көрнекті қаламгерлер Т. Молдағалиев, Қ. Мырзалиев, М. Әлімбаев туындылары ұлттық рухани қазынаны жас ұрпаққа жан-жақты түсіндіріп, елеулі орын беру керектігін білдіреді. «Халық мұрасының танымдық, тәрбиелік мәні шексіз, шектеусіз терең дүние. Және ол тұтастай алғанда жас ұрпақ үшін ғана емес, адам өмірінің барлық кезеңі үшін мәнді, адамзаттың рухани-эстетикалық қуатының қайнар көзі. Оның ішінде тікелей бала тәрбиесіне бағытталған, сәбидің жан дүниесінің қалыптасуына, рухани марқаюына негізгі ұйтқы болатын шығармалар өзінше арна түзеді. Мұны фольклор ілімінде «балалар фольклоры» деп атау қалыптасқан» [3, 239-б.], - деген пікір фольклор туындыларының бала тәрбиесіндегі орнын нақты көрсетіп тұр.

Мысалы, қазақ ертегілерінің мазмұнында көркемдік шеберліктің тамаша үлгісі көрі-

неді. Оның дәлелі, ертегілердің мазмұнындағы кейіпкерлердің жағымды, жағымсыз болып берілуі нәтижесінде ертегіні оқып отырған бала жағымды кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне сүйсініп, оларға ұқсағысы келіп отырса, жағымсыз кейіпкерлерден жиреніп, олардың іс-әрекеттерінен бойларын аулақ ұстауға тырысып отыратындығы болашақ ұрпақтың бойында адамгершілік, ізгілік қасиеттерді қалыптастырудың таптырмас құралы екендігін көрсетеді.

Фольклор туындыларының жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие берудегі маңызына тоқталсақ, М. Қаратаев өз зерттеулерінде адамның эстетикалық мәдениеті оның жалпы мәдениеттілігінің жарқын бір көрсеткіші ретінде өскен ортаға, қоршаған ортаға, білімге, тәрбиеге, қызметке, сол сияқты басқа да факторларға әсер ететін қасиет екендігін атап айтады. Нақты айтсақ, балаларды фольклор жанрларымен таныстыру, тыңдағанын қайта әңгімелеп беруге, мақал-мәтелдерді, жаңылтпаштарды, жұмбақтарды мәнерлеп айтуға үйрету, эстетикалық тәрбие мүмкіндіктерін шешуге көмектеседі. Демек, қазақ балалар фольклоры – ұлттық мәдениеттің дамуы мен жаңаруының негізі. Ол – өмір сүрудің мәні мен мазмұнын, ұлттық өркениеттің тарихи тағдырын, болмысын, дүниетанымын айқындайтын өшпес мұра. Бұл орайда, «Аяз би» ертегісіндегі ақылы мол Аяз биді, «Ер Төстік» ертегісіндегі өзінің ақылдылығымен, білгірлігімен айнымас дос, адал жар Кенжекейді мысалға келтіруге болады. Бұл шығармалардан балалар фольклорының ұрпақ тәрбиесіндегі ролі мен баланың әлеуметтенуі барысындағы ролін байқаймыз.

Халқымыз ауыз әдебиеті жанрларын тәрбие құралы ретінде пайдаланып, балаларды ақылдылыққа, парасаттылыққа, адамгершілікке баулып, жауыздықпен күресіп, оны жеңе білуді уағыздаған, әділдікті үйретіп, өз ана тіліне, дініне берік болып, ұлттық мәдениетті көтеруге жетелеген. Фольклордың қай туындысы болмасын, ғибрат айтарлық, жөн-жоба мен үлгі-өнеге көрсететін қасиеттері мол туынды. Оның барлығы халық пікірі бола отырып, болашақ ұрпақты тәрбиелеудің

эстетикалық құралы ретінде танылады. Өйткені озық мәдениетке бастап, жамандықтан жирендіріп отыру халықтың талап-талғамының жемісі, сыншылдық көзқарасы деген зерттеушілердің пікірлері фольклор жанрының ұрпақ тәрбиесіндегі маңызын ашып көрсетеді.

Егемендік алғаннан кейінгі жылдарда баланың жеке тұлғасын, халқымыздың асыл мұрасы фольклорды, дәстүрді құрметтеу, елін-жерін сүйу, адамгершілік және эстетикалық сезім әрекеттерін бекіту мақсатында жасалған тұжырымдамалар ауыз әдебиетінің халық санасындағы отаншылдық, адамгершілік, гуманизм, эстетикалық мәдениет пен рухани байлықты сол халықтың өткендегі өмірін, аңсау-арманын, әдет-ғұрпын, халық тәрбиесіндегі фольклор туындыларының жемісін көрсететіндігі туралы қорытындыларды байқаймыз. Сонымен бірге ғылыми зерттеулер барысында балалар фольклорының тәрбиелік мәнін айқын ашып, оның халық педагогикасының элементтері арқылы игерілуі жайында пікірлерін білдіргендігін байқадық. Фольклор тәрбие мен білім беру ісінің барлық саласымен ұштасып, сабақтаса жалғасады.

Қазақ фольклорының өзіне тән ерекшелігі – балаға айналасындағы бай мұраның әсемдігі мен әсерлілігін түсінікті етіп жеткізе отырып, ұлттық еңбектің нәтижесін сезінуге, қоршаған дүниеге, салт-дәстүрге, ой-қиялын дамытуға әсер ететіндей негізгі тәрбие құралы болуында. Яғни фольклор баланың танымын кеңейтеді, оны өмірді сәулелендіретін бейнелердің бай дүниесіне ендіреді, танымдық іс-әрекетін, өмірге деген бейімділігін дамытады, ата-баба мұрасын қастерлеуге тәрбиелейді. Саралап келгенде қазақ фольклоры жанрындағы табиғат, қоғам, өнер, өмір жайлы ұғымдар мен түсініктер мазмұны жағынан өрістей келе халықтық асыл қазынаға айналып, ұлттық санаға тереңдей енді. Ата-бабаларымыз күнделікті тұрмысқа қажетті қарапайым нәрседен бастап, күрделі әлемдік құбылысқа дейінгілерді шығармашылық пен ертегіге, аңыз әңгімеге, эпостық жырларға, мақал-мәтел мен жұмбақтарға және ауыз әдебиетіне жанр түрлерін қосып, өз ұрпағын адамгершілік-

ке, азаматтыққа тәрбиелеумен қатар тылсым дүниенің әсемдік сырына бейімдеген. «Ұлттық әдебиеттердегі ұқсас құбылыстар өзіндік ерекшеліктерімен бірге әлем әдебиетінің құбылыстары ретінде де талданған. Екінші жағынан, әдеби құбылыстардың генетикалық және типологиялық болмысын анықтау (қазақ, ұйғыр, ағылшын балалар поэзиясының көркемдік ерекшеліктері мен өзгешеліктерін және поэтикалық өлшемдерін саралау, атап айтсақ көркемдік құралдары (тартыс, тақырып, идея, сюжет, композиция, троп) және әдеби құбылыстардың ішкі заңдылықтарына сай әдеби-мәдени феномен ретінде, сондай-ақ әдеби дерек ретінде қарау үдеріс динамикасын түсінуге және ұқсас құбылыстардың қалыптасуы яки өзара кірінуін бақылауға мүмкіндік береді» [4, 29-б.] деген пікірде әлем халықтары фольклорындағы ұқсастықтар мен байланыстарды байқай аламыз.

Халықтық педагогиканың қағидалары мен балалар фольклоры арасындағы сабақтастықтың негізгі түйіні ретінде баланы «сегіз қырлы, бір сырлы» еңбексүйгіш, адал, әдепті азамат тәрбиелеуден туған халықтық қағида қазіргі көркем шығармаларда жиі айтылады. Қазақ сегіз қырлы азамат дегенді еңбексүйгіш, бауырмал, батыр, өнерлі, өнегелі, шыншыл, адал, әділ болу деп түсінеді. «Сегіз қырлы, бір сырлы» жан-жақты жетілген азамат тәрбиелеу үшін бар мүмкіндікті дұрыс пайдалану, оны жүзеге асыру саналы ұрпақ тәрбиелеуге жетелейді. Нәтижесінде жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мен мәдениеті мол, саналы ұрпақ тәрбиелеуді әр халықтың салт-дәстүрі, ел дамуындағы бағалы байлықтың нәрін біртіндеп сіңіру арқылы ғана жүзеге асыруға болады. Басқа халықтар сияқты қазақ елінің де ұрпақ тәрбиелеуде мол тәжірибесі, жиган-тергені, озық ойлары мен тәрбиелеудегі өзіндік ерекшеліктері бар. Халықтың осындай баға жетпес мол мұрасын, яғни жазбаша жазылмаған, бірақ ұрпақ есінде мәңгілікке сақталып, ұрпақтан ұрпаққа ауызша жалғасып келген нақыл, өсиет, өнеге, қағида болып таралып келген тәлім-тәрбие тағылымының бай мұрасын халық педагогикасының қағидалары негізінде игертеміз.

Фольклордың басқа көркем жанрлардан ерекшелігі – ауызша пайда болып, ауызша орындалатыны, ауызша таралатыны. Фольклордың өзіне тән бейнелену әдісі, атқаратын қызметі, көркемделу тәсілі болады. Қазақ әдебиеті ғылымының дамуы, пайда болуы, қалыптасуы мен қазіргі жағдайы туралы нақты зерттеулер аз емес. Қоғам дамуының талаптары мен адам санасының қалыптасуына байланысты өзгерістерге жауап бере алатын ізденістер мен жаңашылдықтарды айқындау қажет. Ол үшін ауыз әдебиеті үлгілері мен ол туралы ғылымды жетілдіру, ғылыми-әдіснамалық тұрғыдан зерттеу, дамыту жұмыстары қажет. Қазақ ауыз әдебиетінің бай мұрасы мен ондағы ерекшеліктерді анықтау тәсілінің бірі – тарихи-салыстырмалы әдіс. Фольклорлық шығармалардың мазмұнына, құрылымына, заңдылықтарына терең түрде салыстыру, талдау, жіктеу жасап алмайынша, фольклор табиғатын түсіну мүмкін емес. Осы тұрғыда теориялық талдаулар төңірегіндегі пікірлер айтылып, фольклордың негізгі бейнелеу әдісі романтикалық дәріптеу мен көркемдік жинақтау түрінде былай көрсетіледі: «Көркем жинақтау, ең алдымен фольклорға тән. Онда бас қаһарманның бойына адам баласының ең ізгі қасиеттері, оған қоса ел аңсаған, армандаған батыр жігіттің ісі мен мінезінен, қимыл-әрекетінен көргісі келетін небір асыл қасиеттері жинақталған деп танылған. Сөйтіп, өмірдегіден гөрі қиялда, ойда армандаған мінез-құлық, іс-әрекет, өмір салты фольклорлық туындыға, оның кейіпкеріне ғаламат жинақтық әрі тұлғалық сипат береді. Мұнда бір жағынан іс-әрекетті жинақтау, екінші жағынан, уақытты жинақтау, үшінші жағынан, арманды жинақтау бар» [5, 438-б.]. Бұл пікірде айтылған әдістер жалық педагогикасының қағидаларын толықтыратынын байқауға болады.

Халықтық педагогика – отбасылық тәрбиеден басталып, ел-жұрт, ауыл-аймақ, тіпті бүкіл халықтық қарым-қатынастан берік орын алған тәлім-тәрбиенің түрі. Ендеше, халық педагогикасы қоғам дамуының барлық сатыларынан өтіп, тәжірибеде жүйеленіп, ғылыми-педагогикалық қорытындылар арқылы

дәлелденіп, педагогикалық оқыту мен тәрбие беру жүйесіне айналған ұрпақ тәрбиесінің қайнар бұлағы, алтын діңгегі екендігі көрініс беріп отыр.

Халықтық тәрбие түрлерін жас бүлдіршіндердің бойына сіңіртіп, ілім, білік дағдыларын дамыту, дене еңбегіне, ой еңбегіне қабілетті, жан-жақты жетілген азамат тәрбиелеу физикалық, психикалық дамуы жан-жақты жетілген, әлеуметтік ой-санасы қалыптасқан, бойына адамгершілік, ізгілік қасиеттерді мольнан сіңірген, жаңаша бағытта дамып, өзін-өзі жан-жақты көретіп, дамуға қабілеттілігін көрсететін тұлға қалыптастырудың бағыттарын қамтиды.

Халық тәрбиешілері үйрету мен оқуды балалық шақтан бастап, баланың танымдық қабілеттерін жан-жақты дамытуда жұмбақтар, жаңылтпаштар, мақал-мәтелдер құнды тәрбие құралы ретінде қолданғандығы белгілі. Халық педагогикасы ғасырлар бойғы халық тәжірибесіне сүйеніп, болашақ ұрпақты еңбекке, адамгершілік, имандылық қасиеттерге тәрбиелеуде халық ауыз әдебиетінің шығармалары, этнографиялық материалдар, халықтық тәрбие дәстүрлері, ұлттық ойындар маңызды орын алады.

Салт-дәстүр халықтың белгілі бір әдет-ғұрыптарымен байланысты туады. Мысалы, бала тәрбиесімен байланысты шілдеханна өткізу, сүйінші сұрау, балаға ат қою, бесікке салу, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндетке отырғызу тойлары; үйлену, үй болумен байланысты құда түсу, есік көрсету, келін түсіру тойлары, қалың мал алу, жасау беру т.б. салт-дәстүрлер, түрлі кәде-ырымдар қазақ халқында ежелден сақталған. «Жас баланың мінезі, әдеті, дағдысы жақсы жағынан қалыптасып, дамуы үшін бала психологиясының алатын орны ерекше. Бала психологиясын толығымен білу арқылы оның белгілі бір жас ерекшелік кезеңдеріндегі өзгермелілігі мен ауыспалылығына мән бере отырып, ата-анасы бала психологиясын дамыта алады. Оны жүзеге асыру үшін сонау ата-бабамыздан келе жатқан асыл мұраны дәріптеп, оны бала тәрбиесінде орынды қолдану үлкен шеберлікті, шыдамдылықты, сабырлықты қажет етеді. Осы тұста ата-бабамыздың мына

бір айтқан ойына тоқтамай кетуге болмайды: Ата-бабамыз «Күллі тәрбиенің кілті – отбасы, ошақ қасы» деп бекер айтпаған. Ал, Алматы маңындағы Есіктен табылған Алтын адамның жанындағы күміс тостағандағы жазудағы: «Аға, саған (бұл) ошақ! (Ошағынан) безгендер тізеңді бүк!» деген жазу да жасөспірімдерді тәрбиелеу ісіне баса назар аударғаннан дерек береді [6, 9-б.]. Келтірілген пікір отбасы тәрбиесінің халық педагогикасының негізі екендігін көрсетеді. Тұрмыс-салтқа байланысты туған әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді, бәрінде халықтың арман-тілегі, ой-пікірі, келешек ұрпаққа айтар өсиеті көрініс беріп отырады.

Халық педагогикасы баланың тәрбиесі туған, өскен ортасына, ата-ананың, отбасындағы үлкендердің, ұстазының үлгісіне байланысты деп қараған. Өскен ортаның тәрбиедегі әсері жөнінде А. Құнанбайұлы, Ж. Аймауытұлы, М. Жұмабаев, А.С. Макаренко, А.В. Сухомлинский, сынды тұлғалардың ой-пікірлері халық педагогикасының қағидаларымен үндесі еді. Яғни тәрбиешінің жылы жүректі болуын, тапқырлық тәсілмен тәрбиелеуін орынды санаған. Бүгінде ол - ғылыми зерттеулердің ғана объектісі емес, сонымен қатар педагогикалық теориялардың, әсіресе отбасы тәрбиесінің дамуына үлкен әсер ететін ынтымақтастық педагогиканың іргетасы. Сондықтан да халық педагогикасының бүгінгі күнде практикалық та, ғылыми теориялық та мән зор.

Бұл жерде тек фольклорлық шығармаларды оқуға үйретіп қана қоймай, баланың таным белсенділігін дамытуды да қарастырған жөн. Баланың таным белсенділігі қоршаған әлемді тану, білуден басталатындығы туралы ғылыми дүниетанымдық көзқарастар сонау ежелгі грек философтары Аристотель, Платон, Соократ ілімдерінен бастау алады. Ұлы ойшылар Әл-Фараби, Ж. Баласағұн, А. Йүгінеки, т.б. адамның танымын дамыту мен жетілдіру арқылы оны бақытқа жетелеуге болатындығы жайында айтып кеткен. Хәкім Абай атамыз өзінің қырық үшінші қара сөзінде «баланың танымын алғашқы күннен бастап дамытпаса, өзіңіз жоғалып кетесіз» деп көрсеткен болатын. Ұлы ұстаз Ы. Алтынсарин шығармала-

рының қазақ балалар фольклорын дамыту барысында да айрықша орны бар екендігін ескерсек, баланы оқу-білімге баулуда өзінің шығармалары арқылы бала тәрбиесінде ұлттық фольклорды қолданудың тиімділігін көрсететін «Сөз басы» өлең шумағынан [7, 7-б.] қазақ балалар фольклоры мен халық педагогикасы арасындағы сабақтастықты көруімізге болады.

Қазақ балалар поэзиясында бұл тұрғыда қалыптасқан дәстүрлі әдістер мен тәсілдер баршылық. Солардың бір үлгісі-халық ауыз әдебиеті мен көне мұралардан, яғни көркем идеяны ойлы өсиет, әсерлі насихат сипатында беру тәсілі. Аталған әдеби тәсілді балалар поэзиясында қолданудың бүгінгі күнге дейінгі аралықта қалыптасқан, яғни ақын-жыраулар поэзиясына тән ашық өсиет, толғаулар берілетін өлеңдер үлгісі болса, тағы бір түрі балаға ақыл беру тәсілін уақыт ағымына, қазіргі балалар поэзиясының талабына, яғни бүгінгі бала болмысының ерекшелігіне бейімдей қолданатын туындылар.

Нәтижелер

Тәрбие мен білім беруді біріктіру тенденциясы оқу-тәрбие ісінің тұтастығынан туындағандығы белгілі. Тәрбие – әлеуметтік үдеріс, ал адамның жеке басының өсіп жетілуі, дамып қалыптасуы–әрі әлеуметтік, әрі биологиялық үдеріс. Осы ерекшеліктен келіп, педагогикада қоғамтану мәліметтерін жаратылыстану мәліметтерімен біріктіре қарастыру қажеттілігі пайда болады. Оның себебі педагогика адам тәрбиесінің қажетін орындаушы қоғамдық сұранысты іске асырушының рөлін атқарушы болып отыр. Міне, осыдан келіп теория мен тәжірибенің, оқытудың өмірмен байланысын, оны іске асырудың жолдарын қарастыратын педагогика ғылымының бір саласы – оқыту мен тәрбиенің әдістемесі туындайды. Швейцарияның кемеңгер педагогы И.Г.Песталоцци тәрбиені ана тілінде оқытатын халықтық мектептердің бай тәжірибесіне негіздей отырып жүргізуді мақұлдап, ол «Адамның ақыл-ойының қалыптасуы, дұрыс дамуы ұлт тіліндегі оқудың мазмұны мен

оқыту әдісін дұрыс ұйымдастыруға байланысты» деп ерекше атап көрсетіп, «Бала тәрбиесі оның дүниеге келген күнінен басталуы керек. Баланың дүниені түсінуі отбасынан басталып, мектепте әрі қарай жалғастырылуы шарт» деген қағиданы ұсынса, француз ағартушысы Ж.Ж. Руссо да бала тәрбиесінің көзі еңбекте, сондықтан баланы жан-жақты жетілген азамат етіп тәрбиелеуді отбасында еңбекке үйретуден бастау керек деп қарағандығы белгілі. Ал белгілі орыс педагогы К.Д. Ушинский халықтық тәрбиенің мақсаты мен мазмұнына және тәрбие мен оқыту әдістеріне тоқтала келе, бала тәрбиесі сол халықтың сан ғасырлық тарихымен тығыз байланысты, тәрбиенің негізін халықтың жақсы-жаман дәстүрінен іздестіру керек екендігін көрсетіп, бала тәрбиесіндегі ауыз әдебиетінің рөліне де ерекше тоқталған. Мысалы, ертегілер халықтық педагогиканың алғашқы және тамаша үлгілері, ертегілердегідей халықтың асқан даналық тәрбиесімен тепе-тең келетін бірде-бір тәрбие құралы жоқ екендігін көрсетуі, А.С. Макаренко зерттеулерінде адамды тәрбиелеп жетілдіруде еңбектің, әсіресе ұжымдық еңбектің маңызына ерекше мән бергендігі болса, ал В.А. Сухомлинский «Баланы ізгі жүректі азамат етіп тәрбиелеуде ойын түрлерін кеңінен қолдануды және баланы жазасыз тәрбиелеуді, ертеке айтуға, табиғатты тамашалауға, сол арқылы олардың ой-қиялын өсіруге» ерекше көңіл бөліп, «табиғат тамаша тәрбиеші, тек оны түсіне білуге үйрету керек» деп көрсетуі фольклор туындыларының халықтық тәрбие мен білім беру құралы екендігін байқадық.

Өткен ғасырлардағы педагогика тарихын ұжымдық педагогикалық тәрбиенің мәні мен маңызына, халықтық тәрбие жөніндегі данышпандық ой-тұжырымдарына Әл-Фараби, Ибн-Сина, Фердоуси, Омар Хайям, Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, Н.Г. Чернышевский, Н.А. Добролюбов, Л.Н. Толстой, Ы. Алтынсарин, Ш. Уәлиханов, А. Құнанбайұлы сияқты ойшылдардың бір-дебірі көңіл бөлмей өткен емес. Олар халықтың бала тәрбиелеу тәжірибесінің, педагогикалық ойларының өзектілігіне ерекше мән беріп, халықтық тәрбиенің негіздеріне ғылыми талдаулар жасағандығы белгілі болды.

Қорытынды

Фольклор өмірдің ағымы сияқты тез өзгере беретін құбылыс емес. Дегенмен, халық тұрмысымен, оның санасымен тікелей байланысты болған соң өзгеріске ұшырап, жаңарып, толығып отырады. Қазақ хандығының Жоңғар хандығымен үш ғасырдай жүргізген соғысы халық өмірінің барлық саласына әсер етіп, рухани мәдениетте ерекше із қалдырып, фольклор жаңарып, оның жанрлық құрамы толығы түсті әрі көркемдік сапасы да артты. Бізге жеткен фольклор нұсқалары негізінен осы жаңа дәуірде, яғни XVIII-XIX ғасырларда сұрыпталып, көркемдік жағынан әрленіп, жүйеленіп, осы күнгі қалпына жеткен. XVIII-XIX ғасырларда қазақ фольклоры шешендік сөздермен және шежірелермен толығып, аңыздың ішкі түрлерімен, хикаятпен және эпсаналармен жаңаруы тарихи өлең мен қара өлең арқылы өмірде болып жатқан алуан түрлі оқиғаларды қамтып, халық санасына, эстетикалық талап-талғамына сәйкес баяндалуы халықтық тәрбие мен халықтық педагогиканың қажеттіліктерін қанағаттандыруға негіз болған.

Халық педагогикасындағы қазақ балалар фольклорының рөлін оның бала тәрбиесіндегі ғұрыптық рәсімдерді сипаттайтын қолданбалы мұра ғана емес, жас ұрпақтың рухани әлемін қалыптастыру атын, баланың ой-санасына көркем нәр беретін, қиялын дамытатын, талапқа баулитын эстетикалық категория екенін байқадық.

Сонымен қатар, балалар фольклорының мазмұнындағы үлкен жауапкершілікті, яғни балалардың қиялын, ойлауын, сөйлеу тілін, мәдениетін, эстетикалық талғамын қалыптастыратын, эмоциясын көрсететін ерекшеліктер басым болуы керектігі белгілі болды. Балаларға арналған әдеби туындылар олардың психологиясына тікелей әсер етіп, бала жүрегінен мызғымай орын алатын шебер, көркем, құнды шығармалар екені дәлелденді. Халық ауыз әдебиетінің балаларға арналған түрлерін, балалар ақын-жазушыларының шығармаларын ұрпақ бойына сіңірту үшін олардың кітап оқуға деген қызығушылығын арттырудың әдіс-тәсілдері айқындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жарикбаев К.Б., Ахметова М.К. Развитие казахской национальной психологии в историко-психологическом аспекте / К.Б. Жарикбаев, М.К. Ахметова. – Алматы: ДК-Print, 2014. – 496 б.
2. Қасқабасов С. Елзерде: Әр жылғы зерттеулер / С.Қасқабасов. – Алматы: Жібек жолы 2008. – 504 б.
3. Қайратқызы Ә. Қыз өссе – елдің көркі / Ә. Қайратқызы. – Нұр-Сұлтан: Кәусар, 2019. – 464 б.
4. Розиева Д.С. Балалар поэзиясындағы дәстүр және үндестік (қазақ, ұйғыр және ағылшын әдебиеті негізінде): филол. ғыл. д-ры дисс. – Алматы, 2014. – 260 б.
5. Қазақ әдебиеті. Энциклопедия. – Алматы: Қазақстан даму институты, 1999. – 752 б.
6. Әбілұлы М. Ежелгі дәуірдегі отбасылық балалар ауыз әдебиеті: оқу құралы. 1-кітап / М. Әбілұлы – Алматы: Эверо, 2018. – 204 б.
7. Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы: 1 том. Жыр тағылымы. /Құраст: Қалиев С., Аюбай Қ. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 408 б.

M.R. Baltymova

K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

Ways of mastering folklore works for children

Abstract. This article describes that folklore works for children represent the noble heritage of our people accumulated over the centuries, based on the formation of preschool children's own fantasies, claims, judgments, and opportunities to aesthetically perceive and feel the surrounding phenomenon. The generalization of the heritage of children's folklore, the assimilation of spiritual food left to the descendants of our ancestors, the development of the history of its origin, the conduct of scientific analysis, experience indicate the results of considerable work. Folklore works for children are a valuable genre that listens to them with pleasure, increases their creative qualities, develops logical thinking and vocabulary. Almost all meaningful works written in accordance with the peculiarities of the development of child psychology contribute to the development of their cognitive abilities, increase their vocabulary, increase their thinking and speech abilities. In the works of the scientist-educator A. Baitursynov tells that fairy tales, proverbs, sayings, edifications and tales for children today are a valuable tool for educating teenagers on the principles of folk pedagogy, systematization and scientific justification of the values of cultural heritage. Folklore works as the sources of folk heritage from the day of the child's birth occupy an important place as one of the optimal means of education, aimed directly at education. The question raised in the article does not lose its relevance and significance, is revived and modernized, increasing the knowledge and skills of the family, parents, the population, and society as a whole. Children absorbs the words of the mother, with age, the child's soul is filled with special feelings, enriched, filled.

Keywords: folklore, children's folklore, child psychology, folklore works, cognitive abilities, children's works.

М.Р. Балтымова

Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан

Способы усвоения фольклорных произведений для детей

Аннотация. В данной статье рассказывается о том, что фольклорные произведения для детей представляют собой накопленное веками благородное наследие нашего народа, основанное на формировании у дошкольников собственных фантазий, притязаний, суждений, возможностей эстетически воспринимать, чувствовать окружающий феномен. Обобщение наследия детского фольклора, усвоение духовной пищи, оставленной потомкам наших предков, освоение истории его происхождения, проведение научного анализа, опыт свидетельствуют о результатах немалого труда. Фольклорные произведения для детей являются ценным жанром, который с удовольствием слушает их, повышает творческие качества, развивает логическое мышление и словарный запас. Практически все содержательные произведения,

написанные в соответствии с особенностями развития детской психологии, способствуют развитию их познавательных способностей, увеличению словарного запаса, повышают мыслительные и речевые способности. В трудах ученого-просветителя А. Байтурсынова рассказывается о том, что сказки, пословицы, поговорки, назидания и сказания для детей сегодня являются ценным инструментом воспитания подростков на принципах народной педагогики, систематизации и научного обоснования ценностей культурного наследия. Фольклорные произведения как истоки народного наследия со дня рождения ребенка занимают важное место как одно из оптимальных средств воспитания, направленное непосредственно на воспитание. Вопрос, поднятый в статье, не теряет своей актуальности и значимости, возрождается и модернизируется, повышая знания и квалификацию семьи, родителей, населения, общества в целом. Впитывая в себя устное творчество со слов матери, с возрастом душа ребенка наполняется особыми чувствами, обогащается.

Ключевые слова: фольклор, детский фольклор, детская психология, фольклорные произведения, познавательные способности.

References

1. Zharikbaev K.B., Akhmetova M.K. Razvitie kazakhskoi natsionalnoi psikologii v istoriko-psikologitsheskom aspekte [Development of Kazakh national psychology in the historical-psychological aspect] (Almaty, «DK-Print», 2014, 496 p.). [in Russian]
2. Kaskabasov S. Elzerde: Ar jilgi zertteuler [Works of different years] (Almaty, «Zhibek zholy», 2008, 504 p.). [in Kazakh]
3. Kairatkyzy A. Qiz osse eldin korki [When a girl grows up, she is the beauty of the country] (Nur-Sultan, «Kausar», 2019, 464 p.). [in Kazakh]
4. Rozieva D.S. Balalar poeziyasindagy dastur zhane undestik (kazakh, uigur zhane agilshin adiebieti negizinde [Traditions and harmony in children's poetry (based on kazakh, uyghur and english literature): doctor's dissertation] (Almaty, 2014). [in Kazakh]
5. Qazaq adiebieti. Ensiklopedia [Kazakh literature. Encyclopedia] (Almaty, Kazakhstan Institute of Development, 1999, 752 p.). [in Kazakh]
6. Abiluly M. Ejelgi dauirdegi otbasylyq balalar auyz adiebieti: oqu quraly [Ancient family oral children's literature: textbook. Book 1. (Almaty, «Evero», 2018, 204 p.). [in Kazakh]
7. Qazaqtyn talimdik oilar antologiasy: Zhyr tagilimi (Qurast: Qaliev S., Aiyai Q.) [Anthology of Kazakh educational ideas: Poetry lessons] Vol. 1. (Compilers: Kaliyev S., Ayubai K.) (Almaty, «Sozdik-Slovar», 2005, 408 p.). [in Kazakh]

Автор туралы мәліметтер

Балтымова Майра Рашидқызы – қазақ филологиясы кафедрасының PhD докторанты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан.

Baltymova Maira Rashidovna – PhD Student of the Department of Kazakh philology, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan.